

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY
IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY
APPROACHES

A collection of papers

Edited by:

Stana Ristić, PhD, scientific advisor

Ivana Lazić Konjik, PhD, research associate

Nenad Ivanović, PhD, research associate

Belgrade, 2016

ISBN 978-86-82873-??-?

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

Уредништво:

др Стана Ристић, научни саветник
др Ивана Лазић Коњик, научни сарадник
др Ненад Ивановић, научни сарадник

Београд, 2016

Марија Ј. СТЕФАНОВИЋ

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Одсек за славистику
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

О АСОЦИЈАТИВНИМ РЕЧНИЦИМА КАО ИЗВОРУ ЗА ОПИС КОНЦЕПАТА (на примеру асоцијативног поља *дом* у руском језику)*

Израда асоцијативних речника у словенским језицима има већ вишедеценијску традицију. Већина нових речника има за узор Руски асоцијативни речник, али од њега се разликује према методу прикупљања података, броју стимулуса и броју анкетираних говорника. На материјалу асоцијативног поља *дом* представљеног у Руском асоцијативном речнику, Речнику асоцијативних норми руског језика и Словенском асоцијативном речнику проверава се значај различитих фактора за структуру и садржај асоцијативног поља као материјалне репрезентације концепта.

Кључне речи: асоцијативни речник, концепт, дом, руски језик

1. Увод. Објављивање асоцијативних речника (АР) више словенских језика пред крај прошлог и почетком овог века довело је до тога да се они почну сматрати једним од важних извора за проучавање различитих аспеката језика.¹ Иако двотомни Руски асоцијативни речник (РАС) није био први асоцијативни речник руског језика,² тек након његове појаве и публиковања већег броја радова аутора РАС³ заснова-

* Рад је настао у оквиру пројекта „Језици и културе у времену и простору“ (178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О словенској асоцијативној лексикографији в. Драгичевич – Стефанович (2013).

² Речник асоцијативних норми руског језика (даље: РАНПЈ) у редакцији А. А. Леонтјева објављен је 1977. године.

³ РАС су сачинили Ј. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ј. А. Сорокин и Е. Ф. Тарасов. Сви учесници у пројекту израде РАС користили су његов материјал у

них на том материјалу, употреба асоцијативних поља (АП)⁴ као релевантног извора у различитим лингвистичким истраживањима постала је чешћа, а појавили су се нови асоцијативни речници и за језике који су их већ имали.⁵

Међутим, постоји значајна разлика међу речницима: они раније настали углавном су само једносмерни и дају материјал од стимулуса ка реакцији, а новији су двосмерни, то јест први том садржи стимулусе и реакције обликоване у асоцијативна поља (АП), а у другом тому на левој страни даје се реакција коју су изазвали различити стимулуси добијени приликом анкетања. Савремена технологија учинила је израду другог тома лакшим, а подаци су, видећемо, релевантни за когнитивна истраживања, мада се у описима концепата и даље најчешће користе само они из првог тома. С обзиром на повећано интересовање лингвиста за АП као један од релевантних извора за опис менталних јединица које се, у зависности од правца или школе којима истраживачи припадају, називају концептом, стереотипом или фрагментом слике света, и на постојање различитих асоцијативних речника словенских језика, потребно је утврдити у којој мери је материјал који они пружају упоредив, пошто постоје разлике у методу који се користио приликом сачињавања РАС и осталих речника, насталих пре и после њега, тако да се поставља питање да ли су подаци које пружа РАС упоредиви са подацима добијеним другачијим методом, без обзира на чињеницу да су асоцијативни експерименти спроведени на истој популацији⁶ и често са истим стимулусима.

различитим областима језичких истраживања, од етнопсихолингвистике до методике наставе матерњег и страног језика.

⁴ Асоцијативно поље чине све реакције добијене на један стимулус, поређане у АР по опадајућој фреквентности, укључујући и индивидуалне реакције са фреквенцијом 1. У АР поља су представљена у виду „одредница“ које су стимулуси, а са десне стране се дају све реакције.

⁵ На пример, и поред асоцијативног речника украјинског језика чији аутор је Н. П. Бутенко (1979), појавила су се два тома новог украјинског асоцијативног речника С. В. Мартинек (2007), а према саопштењу Н. Б. Корине (у личној комуникацији), током 2016. године приступиће се изради асоцијативног речника словачког језика заснованог на анкетањању одрасле популације (постојећи речник Маршалове (1974) садржи асоцијације деце школског узраста).

⁶ Уколико то није посебно наглашено, углавном се ради о студентима, при чему се води рачуна о равноправној полној заступљености, као и о равноправној представљености у вези са наукама које изучавају – друштвено-хуманистичке, техничко-технолошке и медицинске.

Циљ овог прилога је да укаже на разлике у процесу стварања различитих АР словенских језика (Руског асоцијативног речника, Речника асоцијативних норми руског језика, Словенског асоцијативног речника и Асоцијативног речника српског језика) и да утврди њихову релевантност за финални резултат – асоцијативно поље сваког од анализираних речника.

Фактори који се посматрају као потенцијално значајни су процес сакупљања података, број испитаника и избор стимулуса, и на материјалу АП *дом* у три руска асоцијативна речника проверава се њихов утицај на структуру и садржај концепта који је номиниран стимулусом.

2. ПРОЦЕС САКУПЉАЊА ПОДАТАКА. По много чему најзначајнији словенски асоцијативни речник је РАС, и он се може посматрати као еталон са којим се пореде остали савремени АР, првенствено због тога што аутори експлицитно указују на њега као узор за своје речнике. Он је настао посебним начином прикупљања асоцијација. Приликом израде РАС анкетирање испитаника спровођено је у три фазе:⁷ у првој етапи (1986–1991) добијене су реакције на 1277 стимулуса; ове реакције у својству стимулуса искоришћене су у другој етапи, спроведеној на другој групи испитаника током 1992. и 1994. године, а у финалној етапи (1994–1996) новим испитаницима као стимулуси понудиле су се нове, до тада незабележене реакције добијене током другог циклуса анкетирања. Према ауторима речника, након трећег циклуса практично није било прираста лексема: испитаници нису користили нове лексеме – реакције у односу на оне већ забележене у ранијим етапама, па се може сматрати да је дошло до засићења асоцијативне мреже просечног говорника руског језика (Уфимцева 2004: 192; 2011: 230).

Овако комплексан начин прикупљања података није се користио у другим АР: већина је настала као резултат једног или више циклуса анкетирања, при чему испитаници, уколико се ради о истој популацији, сваки пут попуњавају упитнике са другим стимулусима.⁸ Приликом израде РАНРЈ, Словенског асоцијативног речника (САС) и Асоцијативног речника српског језика (АРСЈ) није било фазног понављања тестирања како би се дошло до засићења асоцијативне мреже. Ово је било

⁷ Подаци о годинама спровођења експеримента разликују се у изворима (РАС 1994, Уфимцева 2011).

⁸ Оваква ситуација могућа је јер је ауторима АР, најчешће универзитетским наставницима, студентска популација најдоступнија, па се понекад иста група тестира више пута.

условљено различитим факторима: РАНРЈ и АРСЈ били су у правом смислу речи пионирски подухвати, а САС је створен деценију након РАС, са идејом да се олакша компаративно истраживање културно релевантних концепата, те су у списак стимулуса укључене само посебно одабране лексеме – њихови номинатори. Отуда се закључује да циљ САС није било добијање засићене асоцијативне мреже, посебно имајући у виду веома мали број стимулуса.

Још једна значајна разлика у процесу добијања података за речнике је у изгледу упитника: за РАС и САС користиле су се компјутерски генерисане листе,⁹ тако да нису постојале две анкете са истим редоследом стимулуса, што је важно због чињенице да се испитаници пред крај попуњавања анкете са 100 стимулуса уморе и понекад не дају одговоре на све њих, тако да физичко место на којем се налази стимулус у анкети може да утиче на његов укупни статус на нивоу АР у погледу броја добијених реакција. Због материјалних и техничких услова није било могуће постићи разноврсност редоследа стимулуса за АРСЈ,¹⁰ док су приликом прикупљања материјала за РАНРЈ учесницима у анкетирању читани спискови стимулуса, а они су реакције бележили редом на нумерисаној хартији.

3. Број испитаника На основу бројних анализа садржаја асоцијативних поља, Ј. Н. Караулов (1999: 85) дошао је до следећег закључка:

„По правилу у валидном асоцијативном чланку (а такав чланак садржи најмање 500 реакција) који одражава асоцијативно поље у структури језичке способности говорника, то јест начин чувања информација о речи-стимулусу, ‚записане‘ су све лексичко-семантичке варијанте значења те речи. ‚Записане‘ су, или фиксиране [...] на специфичан начин – у различитим комбинацијама стимулуса са реакцијама.” (превод наш).

У РАНРЈ асоцијативна поља чини између 200 и 700 реакција, у РАС – између 100 и 600, у АРСЈ око 800, а у САС на један стимулус добијено је најмање 500 реакција, што је свакако резултат утврђеног схватања да је ово оптималан број који даје могућност да се дође до релевантних података о садржини језичке свести у вези са стимулусом – номинатором концепта.

⁹ О појединостима везаним за различите аспекте компјутерске обраде података у РАС и САС в. Черкасова (2004: 14–16) и литературу која је тамо дата.

¹⁰ Листе су фотокопиране и сви испитаници су записивали реакције на стимулусе дате истим редоследом.

4. ИЗБОР СТИМУЛУСА. Избор стимулуса и облика у којем се даје испитаницима има велики значај за укупну употребну вредност АР у лингвистичким и другим истраживањима. Иако се назива речником, РАС је, према његовим ауторима, у ствари асоцијативни тезаурус, и у њему би требало да буду представљене све асоцијативне везе међу стимулусом и реакцијом које познаје просечни говорник руског језика, с обзиром на то да је број стимулуса (1277) готово идентичан са бројем речи које се користе у свакодневној комуникацији, а да је избор стимулуса био мотивисан њиховом фреквенцијом, припадношћу тематским групама карактеристичним за обичну комуникацију и повезаношћу са особеностима својственим за руску културу. Две стотине стимулуса преузето је из РАНРЈ, одређен број лексема које су искоришћене као стимулуси изабран је из прве хиљаде најфреквентнијих (према подацима Фреквенцијског речника руског језика Л. Н. Засорине), из Руског семантичког речника С. Г. Бархударова (1982) одабране су лексеме које се сматрају важним за руску културу и начин живота, за неке од изабраних лексема из претходно наведених извора дати су синоними и антоними и стилски маркиране лексеме, за неке различити граматички облици, а коначан списак стимулуса допуњен је и изабраним заменицама, прилозима, основним и редним бројевима, везницима, речцама, предлозима и узвицима, како би у списку стимулуса биле представљене све врсте речи (в. Караулов 1994: 192; Уфимцева 2004: 192–194; 2011: 231).

Овако изабран материјал заиста пружа адекватан материјал за разноврсна лингвистичка, психолингвистичка, психолошка, социолошка и друга истраживања. На пример, постојање лексема датих у косим падејима, давање видских парова глагола или предлога и везника као стимулуса пружа одличан материјал за проучавање односа у граматичком и лексичком систему. Ту могућност од посматраних речника даје само још АРСЈ, који се од РАС разликује у важном сегменту: док су у РАС граматикализовани облици лексема – стимулуса давани само групама од око 100 испитаника,¹¹ у АРСЈ сва АП су валидна и сматрамо да сваки наредни АР треба да стреми ка добијању валидних АП без обзира на форму стимулуса.

По обиму, то јест по броју стимулуса, од посматраних најмањи је САС са 112, следи РАНРЈ са 196, а АРСЈ има 600 стимулуса. Мада то није увек очигледно, број стимулуса у АР важан је за утврђивање веза

¹¹ Нажалост, и један део стимулуса у основном облику употребљен је приликом анкетирања мале групе испитаника, тако да се резултати могу користити само као контролни, а не као важан релевантан извор за проучавање концепата. На пример, на стимулус *мудрост* реаговало је 104 испитаника, на *воля* – 111, на *честь* 102 итд.

у асоцијативном систему, посебно у случајевима када се у анализи користи комплетан AP, тј. оба тома. Од наведених, РАНРЈ нема штампан други том, мада је Г. А. Черкасова сачинила електронску верзију првог и другог тома.¹² Наиме, обратни асоцијативни речници дају податке о томе који стимулуси су изазвали одређену реакцију (дату на левој страни као „одредница“), и што већи број стимулуса постоји у AP, то се добија бољи увид у асоцијативни систем, јер се може видети веза између различитих стимулуса које повезују идентичне реакције, а квантификовани подаци омогућују утврђивање јачине те везе. Управо употреба података из обратних асоцијативних речника довела је Н. В. Уфимцеву (2004: 6) до закључка о садржају језгра језичке свести Словена. Наиме, издвојене су лексеме које се у облику реакције јављају на највећи број стимулуса, и међу првих тридесет најфреквентнијих у сва четири језика су *живоїй, човек, љубав, радосїй, їријайїель, срећа, добро, смрїй, новац и велики*.¹³

Избор стимулуса зависи од циљева који имају аутори: док је РАС требало да буде материјализовани облик језичке свести просечног говорника руског језика, APCJ, будући да је замишљен као пилот-пројекат, садржи један део стимулуса који су присутни у РАС, како би се материјал могао касније поредити, али и стимулусе повезане са српском историјом и културом, као и са актуелном ситуацијом у друштву у моменту испитивања (на пример, *Милошевић, НАТО, Хаг, Југославија, бошњачки језик* итд.). Иако су добијени интересантни подаци у вези са тренутном ситуацијом, њихова вредност је ипак ограничена и могу се користити само у односу на релативно кратак период када су актуелни у свести носилаца језика, тако да сматрамо да број оваквих стимулуса у асоцијативним речницима не треба да буде превелик, а да стимулуси који се тичу опште и националне културе, стварних и прокламованих вредности у друштву, као и свакодневног живота у заједници дају податке који имају значај у дужем периоду. Осим тога, овакав материјал пружа далеко више могућности за разноврсна упоредна проучавања.

¹² Доступни су на <http://it-claim.ru/Projects/ASIS/Leont/Index.htm>.

¹³ Рајна Драгићевић (2005: 10) даје податке за језгро језичког сазнања добијене из APCJ, али су подаци у одређеној мери различити од оних из САС због другачијег избора стимулуса. Наиме, поред елемената који се подударају са САС, у списку првих 30 нашли су се и *досада, глупост и ништа*, што се може сматрати и намерним неко-оперативним реаговањем учесника анкете на око 200 стимулуса. Током прикупљања материјала за израду APCJ, имала сам могућност да видим анкете у потпуности испуњене „реакцијама“ *досада* и *Ивана*, али и оне су обрађене и ушле у коначну верзију речника. Сматрам да је овакве анкетне листове требало изоставити из обраде, јер, као што се види, могу да утичу на статус стимулуса, а неоправдано заузимају високо место у обратном речнику.

У овом смислу очекивања је у највећој мери испунио САС: десетак година након завршетка рада на РАС, његови аутори су, уз помоћ колега из Белорусије, Украјине и Бугарске,¹⁴ који су анкетирали изворне говорнике, сачинили САС. Изабрано је 112 стимулуса експлицитно повезаних са свакодневним животом, културом и вредностима који су коришћени и приликом израде РАС,¹⁵ они су преведени на друге језике, а вербалне реакције на њих, представљене у виду АП, дате су у првом тому речника. Сачињен је и други, обратни том САС по уобичајеној процедури.

Подаци из овог речника драгоцени су за когнитивистички оријентисана истраживања семантике лексема или садржине и структуре концепата чији номинатори су стимулуси, а постојање паралелних АП омогућује контрастирање са другим језицима, било представљеним у САС, било у другим АР са сличним бројем реакција, тј. испитаника.

5. ПОРЕЂЕЊЕ АП ДОБИЈЕНИХ РАЗЛИЧИТИМ ПОСТУПКОМ И СА РАЗЛИЧИТИМ БРОЈЕМ ИСПИТАНИКА. С обзиром на чињеницу да је РАС добијен као резултат три циклуса анкетирања и да је за његову израду коришћено више од хиљаду стимулуса, а да остали асоцијативни речници које смо посматрали имају знатно мањи број стимулуса и добијени су након једног циклуса, могло би се очекивати да постоје разлике у обиму и садржају

¹⁴ Према напомени коју дају аутори у Уводу, у САС је требало да буде укључен и материјал српског језика, али је због оправданих разлога стигао са закашњењем и није обрађен. Независно од овог подухвата, али ипак у вези са РАС, у Србији је сачињен АРСЈ чији аутори су Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић. Први том објављен је 2005, а други 2011. године. Везу са РАС чини избор анкетираних популације, ослањање на фреквенцијске речнике приликом избора стимулуса, делимично поклапање стимулуса присутних у РАС, као и давање граматикализованих облика појединих стимулуса.

¹⁵ Руски стимулуси преведени на друге језике овде се дају према руској азбуци:

бабушка, белый, Бог, богатый, больной, большой, брат, быстро, веселый, ветер, вечер, вечность, вместе, вода, война, враг, время, вспоминать, встреча, глаза, глупый, говорить, голова, голос, гора, город, гость, дверь, девочка, дело, день, деньги, деревня, добро, дом, дочь, друг, думать, дурак, душа, дядя, есть (кушать), жадный, жена, женщина, жизнь, жить, зеленый, земля, зло, искать, красивый, красный, кричать, лес, лицо, любовь, маленький, мальчик, мать, машина, много, молодой, муж, мужчина, надеяться, народ, начало, ненавидеть, новый, ночь, обещать, обман, огонь, палец, памятник, пить, плохо, помогать, путь, работа, радость, разговор, ребенок, река, родина, родной, рот, руки, свет, свободный, семья, сила, слабый, слово, смерть, справедливость, старый, стол, стыд, счастье, терять, умный, успеть, утро, хлеб, ходить, хорошо, хотеть, человек, черный, чистый.

Вишезначност лексема употребљених у својству стимулуса довела је у неким случајевима до већег броја стимулуса на које су одговарали испитаници – говорници појединих језика. На пример, руски стимулус *дядя* на бугарски је преведен двома лексемама – стимулусима: *вуйчо* и *чичо* итд. (в. САС: 11).

асоцијативних поља. Међутим, анализом АП *дом* у РАНРЈ,¹⁶ РАС¹⁷ и САС¹⁸ добили смо готово идентичне податке.¹⁹ Једино асоцијативна

¹⁶ **Дом:** здание 14, новый 13, родной 10, семья 9, квартира, сарай 8, красивый, мой 7, большой, высокий 6, изба, светлый, хороший 5, наш, очаг, свой, хижина 4, двухэтажный, жилище, жилье, красный, крепость, сад, старый 3, высотный, кирпичный, комната, крыша, хозяин 2, **Аягус**, белый, близкий, ванна, в Актюбинске, веранда, веселый, где живу, громадный, дача, двор, долго, домовый, дорога, жилой, жить, идет, квартал, корова, кровать, лучше всего, мама, мать, многоэтажный, бережливый (так!), на опушке, на углу, обитель, обширный, общежитие, планета, погулять, поехать, помнить, построен, построить, прекрасный, птица, ребенок, сосед, степь, стоит, стол, строение, строится, сын, трехэтажный, тротуар, труда, удобный, уют, хаос, хата, хибара, хочу, человек, чердак, школа 1 (209+88+60).

¹⁷ **Дом:** родной 12, большой, мой 4, в деревне, кирпичный, крыша, семья, с мезонином 3, белый, деревня, жилой, красивый, на окраине, строить, тепло, хата 2, ветхий, вилла, высокий, высоко, гостеприимный, дача, дверь, дерево, желтый, жизнь, жилище, жить, забор, заколоченный, за углом, защита, изба, избушка, казенный, калитка, каменный, камень, квартира, клумба, кресло, многоэтажный, мод, на берегу, на улице, облом, огромный, очаг, построенный, построим сами, построить, пуст, пустой, родина, с балконами, стоит, строится, труба, тюрьма, у бабушки в деревне, убежище, у дороги, уют, хорошо, частный, черепица, эстет 1; 104+68+1+52.

¹⁸ **Дом:** родной 57, семья 47, большой 38, крепость 21, квартира, уют 19, крыша, мой 14, тепло 11, красивый, очаг 10, родина, хата 9, кирпичный 8, счастье, уютный 7, мама, спокойствие 6, жилье, сад, труба 5, белый, в деревне, дача, каменный, **котрый построил Джек**, радость, сарай, у дороги 4, богатый, деревянный, дым, жилище, здание, окно, особняк, пустой, родители, свой, старый, убежище 3, в котором мы живем, высокий, дверь, двор, двухэтажный, дорога, жилой, замок, кровать, лом, место, на окраине, общежитие, отчий, полная чаша, престарелых, публичный, работа, родительский, светлый, сгорел, собственный, Советов, стоит, строится, строить, телевизор, тихий, улица, частный 2, ад, без окон, большой дом, быт, веселый, ветхий, в котором я живу, в огромном саду, вода, в помойке, в Черемушках, где все идет кувырком, гореть, город, гостеприимный, гость, гром, давно, далеко, дворец, деда, деньги, деревня, дети, **Джек**, для встреч, для двоих, долголетие, дом, домовый, желтый, жить, житье, закрыт, защита, земля, знаний, изба, камин, кино, конструктор, коттедж, кошка, край; крепость, надежность; **кувырком**, ломать, любовь, маленький, мать, машина, мечта, многоэтажный, моя крепость, на берегу, на горе, на деревне, на колесах, на море, на плотине, начало, наш, невесело, новоселье, новый, ночлег, нужен, обитаемый, обуза, обязательно свой, ограда, огромный, один, опора, открыт, очаг семьи, палисадник, подъезд, поле, полный, помещение, **поросенка**, пристанище, ранчо, река, родителей, родное, родной дом, родные, родня, Россия, рот, рухнул, свет, **свиданья**, свое, серый, синий, с колонами, с крышей, собственность, сон, **с привидениями**, стена, **стихи**, стол, строит, теплый, тихо, тишина, убирать, удобно, укрытие, у реки, усадьба, хозяин, хорошее, хороший, хорошо, цветы, чаша, шикарный, юность, № 6, 3-х этажный, заселенный 1; 590+198+8+127+31

¹⁹ Полумасним словима истакнуте су реакције које су мотивисане постојањем прецедентних текстова у руској култури. Цифра након реакције означава број испитаника који је том лексемом одговорио на стимулус. Уколико је више реакција са истим бројем, цифра се ставља након последње. Цифре након АП у РАНРЈ означавају, овим

поља из САС су валидна, тј. имају више од 500 реакција. У табели на следећим странама распоређене су реакције према различитим аспектима са којих говорници сагледавају дом,²⁰ и паралелно су представљене реакције према речницима из којих су преузете.

Као што се из материјала види, практично сва поља у табели су испуњена без обзира на број испитаника који је учествовао у анкетирању. Ово значи да чак и мали број прикупљених реакција, посебно када су у питању стабилни, културно релевантни концепти, може да помогне у утврђивању њихове структуре, али да је недовољан за адекватан опис садржаја. На основу прегледа најбројнијих реакција закључујемо да њихов редослед у малим АП није поуздано мерило реалног значаја за структуру, тако да се анализа АП са малим бројем реакција (испод 500) не може сматрати довољном за доношење потпунијих закључака о концепту.

Број стимулуса који се користи приликом израде АР има веома велики значај: реакцију **дом** у РАНРЈ проналазимо 397 пута у вези са 65 стимулуса, у САС 533 пута у вези са 48 стимулуса, а у РАС 1408 пута са чак 311 стимулуса. Због ограниченог простора овде нећемо дати преглед материјала, али очигледно је да број и избор стимулуса знатно утичу на могућност истраживача да потпуније сагледају не само место концепта у асоцијативном систему, него и да укрштањем података из првог и другог тома АР дођу до најпрецизније слике о концепту коју је могуће добити из ових извора.

Према томе, сматрамо да пресудан значај за утврђивање садржаја и структуре АП има број испитаника који учествују у асоцијативном експерименту, без обзира на начин његовог спровођења (писмено, усмено, у више циклуса или само у једном), а укупан (што већи) број стимулуса и, наравно, њихов промишљен избор, утичу на лакше уочавање веза између концепата унутар система.²¹

редом: број реакција, број различитих реакција и број реакција са фреквенцијом 1. Након АП у РАС цифре означавају број реакција, број различитих реакција, број испитаника који нису реаговали и број реакција са фреквенцијом 1, а након АП у САС број реакција, број различитих реакција, број испитаника који нису реаговали, број реакција са фреквенцијом 1 и број реакција које се истовремено појављују као стимулуси у САС.

²⁰ Сличну поделу на аспекте концепта *дом* у српском језику дају Стана Ристић и Ивана Лазић Коњик (2015).

²¹ Графичко издвајање реакција које се појављују и као стимулуси курзивом, употребљено у РАС и САС, а звездicom у другом тому АРСЈ, доприноси визуелном идентификовању веза са другим концептима.

	РАС	РАНЈ	САС
Социјални АСПЕКАТ	Дом као објекат у којем живе људи	жилище 3, жила 3, где живу, жилој 1, жила 1	жиље 5, жилище 3, жилој 2, в котором мы живем 2, быт, в котором я живу, жить, житье, заселенный, место, ночлег, обитае- мый, помещение
	Дом као зграда у којој живе или се сусрећу блиски људи	родној 12, семеја 3	родној 57, семеја 47, родина 9, мама 6, ро- дители 3, дети, для двоих, ДОМОВОЙ , маћ, родно, родној дом, родные, родня
	Дом као место где се житељи осећају пријатно	гостепримни тепло 2, очаг, уют	гостепримный, гость, новоселье, открыт уют 19, тепло 11, очаг 10, уютный 7, счастье 7, спокойствие 6, радость 4, тихий 2, для встреч, веселый, любовь, начало, опора, очаг семьи, полный, помнить, пристанище, свет, теплый, тихо, тишина, удобно, уютность
	Дом као предмет власништва	защита, убежище мой 4, казенный, частный	крепость 21, защита, убежище 3; крепость, надежность; моя крепость, укрытие мой 14, свой 3, отчий 2, родительский 2, частный 2, дела, наш, обязательно свой, свое, родителей, собственный, собственность, деньги, полная чаша, чаша, хозяин
Аксиолошки АСПЕКАТ	Позитивна оцена	хороший 5, лучше всего, хочу	хороший 1 мечта, нужен, сон, хорошее, хорошо ад, невесело, обуза
	Негативна оцена	хаос	

Физички АСПЕКАТ	Дом као здање – зграда	строити 2, построенный, построим сами, построиће, строится	построен, построиће, работа, строение, строится, конструктор	строится, строити, строит
	Изглед зграде	новый 13, большой 4, белый 2, красивый 2, ветхий, высокий, высоко, желтый, многоэтажный, огромный эстет	стоит долго, долголетие красивый 7, большой 6, высокий 6, светлый 5, богатый 3, двухэтажный 3, красный 3, старый 3, высотный 2, белый, громадный, многоэтажный, обширный, прекрасный, трехэтажный	стоит 2 давно большой 38, красивый 10, белый 4, старый 3, высокий 2, двухэтажный 2, светлый 2, большой дом, ветхий, желтый, маленький, многоэтажный, новый, огромный, серый, синий, шикарный, 3-х этажный
	Материјал од којег се гради зграда	кирпичный 3, каменный, камень, черепица	кирпичный 2	кирпичный 8, каменный 4, деревянный 3
	Делови зграде	крыша 3, с мезонином 3, ²² дверь, с балконами, труба	крыша 2, комната 2, веранда, окна, чердак	крыша 14, труба 5, окно 3, дым 3, дверь 2, без окон, камин, подъезд, с колонами, с крышей, стена

²² Могуће је да је реакција последица постојања прецедентног текста.

	Уобичајени намештај у кући и активност повезана са њим	кресло, ванна	кресло, стол	кресло, стол, телевизор 2, стол, убирал
	Локација	в деревне 3, деревња 2, у бабушки в деревне, на окраине 2, за углом, на берегу, на улице, родина, у дороги	близкий, в Актюбинске, деревня, набережный (так!), на опушке, на углу, планета, степь идет, погулять, поехать	в деревне 4, у дороги 4, на окраине 2, в Черемушках, в помойке, город, далеко, край, на берегу, на горе, на деревне, на море, на плотине, один, река, у реки, № 6, Россия
	Окружење у којем се налази зграда	дерево, забор, калитка, клумба	сарай 8, сад 3, двор, дорога, тротуар, квартал, корова, ограда	сад 5, сарай 4, двор 2, дорога 2, улица 2, в огромном саду, вода, земля, кошка, машина, палисадник, поле, птица, цветы
	Типови зграде	хаџа 2, вилла, даџа 1, изба 1, избушка 1, квартира	здание 14, квартира 8, изба 5, хижина 4, даџа, хаџа, хибара	квартира 19, хаџа 9, даџа 4, здание 3, особняк 3, дворец, дом, замок, изба, коттедж, на колесах, ранчо, усадьба 1
Функционални аспект	Зграда са посебном функцијом	гљурма мод	общезитие, школа труда	общезитие 2, кино престарелых, публичный, Советов 2, знаний
	Дом који је изгубио функцију	заколоченный, облом, пуст, пустой		пустой 3, гореть, закрыт, лом, ломать, рухнул, сторел

6. **ЗАКЉУЧАК.** Све веће искуство аутора асоцијативних речника који су се појавили у последње две деценије у раду са прикупљеним материјалом допринело је постепеном побољшавању квалитета речника и успостављању, могло би се рећи, нове категорије асоцијативних речника. Наиме, РАС се од РАНРЈ разликује по методу прикупљања података, по броју стимулуса, по постојању граматикализованих облика стимулуса и делимично по броју испитаника, што је у прва три случаја поправило квалитет добијених резултата и дало више могућности лингвистима да истражују различите проблеме, а САС у односу на РАС представља корак напред у односу на број испитаника, који је допринео томе да су сва АП у овом речнику валидна. Овај речник специфичним избором стимулуса повезаних са националном културом и свакодневним животом и паралелним представљањем асоцијативних поља за различите језике постаје незаобилазан у семантичким етно(психо)лингвистичким славистичким истраживањима, док недостатак граматикализованих облика и већег броја стимулуса онемогућује његову употребу у друге сврхе. Постојећи АРСЈ, иако замишљен као пробни, учешћем великог броја испитаника обезбедио је валидност свих асоцијативних поља, а за евентуални нови речник, чини се, требало би сачувати присуство граматикализованих облика, изабрати што више стимулуса из САС или других постојећих АР са валидним асоцијативним пољима и смањити број тренутно актуелних стимулуса.

Прављење асоцијативних речника и у језицима који их већ имају није бесмислен посао: чак и у случајевима када се неки од стимулуса периодично понављају, као што смо видели на примеру три руска АР, могу се истраживати сличности и разлике у језичкој свести говорника условљене променама у друштву у времену између циклуса анкетирања, тако да се надамо да ће заинтересованост лингвиста за асоцијације као извор за проучавање концепата и језичке слике света допринети појави нових, још бољих и разноврснијих асоцијативних речника.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Р. 2010. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгичевич, Р., М. Стефанович. 2013. О славјанској асоцијативној лексикографији. У: *Славјанска лексикографија*. Чернышева, М. И. (отв. ред.) Москва: Издательский центр „Азбуковник“, 390–405.
- Караулов, Ю. Н. 1994. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности. У: *Рус-*

- ский ассоциативный словарь. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть 1.* Караулов, Ю. Н., Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова. Москва: Помовский и партнеры, 190–218.
- Караулов, Ю. Н. 1999. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть.* Москва: ИРЯ РАН.
- Ристић С., И. Лазић Коњик. 2015. Концепт дома у српском језику и култури. У: *О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова.* Ајдачић, Д. (ур.). Београд: Алма, 9–38.
- Уфимцева, Н. В. 2004. Ассоциативный словарь как модель языкового сознания. У: *Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты. Сборник статей.* Уфимцева, Н. В. (ред.). Москва – Барнаул: Издательство Алтайского университета, 189–202.
- Уфимцева, Н. В. 2011. *Языковое сознание: динамика и вариативность.* Москва: Институт языкознания РАН.
- Черкасова, Г. А. 2004. Компьютерная технология создания и издания Славянского ассоциативного словаря. У: *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский.* Уфимцева, Н. В., Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. Москва: Российская академия наук, Институт языкознания, 14–16.

РЕЧНИЦИ

- АРСЈ: *Асоцијативни речник српског језика. Први део: од стимулуса ка реакцији.* 2005. Пипер, П., Р. Драгићевић, М. Стефановић. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- ОАРСЈ: *Обрајни асоцијативни речник српског језика. Други део: од реакције ка стимулусу.* 2011. Драгићевић, Р., П. Пипер, М. Стефановић. Београд: Службени гласник – Београдска књига.
- РАНРЈ: *Словарь ассоциативных норм русского языка.* 1977. Леонтьева, А. А. (ред.). Москва: Издательство Московского университета.
- РАС: *Русский ассоциативный словарь. В 2 т.* 2002. Караулов, Ю. Н., Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова. Москва: ООО Издательство Астрель – ООО Издательство АСТ.
- САС: *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский.* 2004. Уфимцева, Н. В., Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. Москва: Российская академия наук – Институт языкознания.

Мария Стефанович

ОБ АССОЦИАТИВНЫХ СЛОВАРЯХ
КАК ИСТОЧНИКЕ ДЛЯ ОПИСАНИЯ КОНЦЕПТОВ
(на примере ассоциативного поля *дом* в русском языке)

Резюме

В славянской лексикографии уже существует определенное количество ассоциативных словарей, но они отличаются друг от друга по разным параметрам: по методике подбора информации, по количеству информантов – участников ассоциативного эксперимента, по количеству и качеству стимулов. В результате анализа ассоциативного поля *дом* в русском языке, представленного в Словаре ассоциативных норм русского языка, в Русском ассоциативном словаре и в Славянском ассоциативном словаре, можно сделать вывод, что самым важным параметром для определения качества информации, существующей в ассоциативных полях, является количество информантов.